

perverznek fordítja a francia *perverse*-t, szolidnak a *solide*-ot, és így tovább.

Nem helyeselhetjük semmiképpen, ha a fordító stílusbelileg „tolja el” másfelé a szöveget, s így egész jelenetek hangulatát másítja meg. Például: Oronte egy magasztos szonettot szaval el. Philinte udvariasan dicséri; Alceste pedig ezt a dicsérő Philinte-et szidja, „halkan”, amiért hazudik, nem őszinte. Molière-nél azt mondja:

Quoi! vous avez le front de trouver cela beau — vagyis: van képed ezt szépnek találni! Ez a magyarban itt, sajnos, így hängzik:

Nem sül ki a szemed, *te hízegő pimasz!* Folytatódik a párbeszéd. A franciában:

Morbleu vil complaisant, vous louez des sottises? —

vagyis: a mindenit, hitvány megalkuvó, hát ostobaságokat dicsérsz? — ami a fordításban már így szól:

Pfuj, te, gyalázatos, tömjénezed a bárgyut?! Oronte szabadkozik: csak nem hízelegnek neki? Philinte tiltakozik: dehogy hízeleg! Erre Alceste „halkan”:

Et que fais tu donc, traître? — azaz: hát mit csinálsz, te áruló (legföljebb: te gazember, abban a félig-meddig kedélyesen korholó modorban, ahogyan olykor mondani szokták, például: ő te gazember!). Magyarul ez most már így torzul el:

Hát mit teszel, *te disznó!*

Nem is beszélve arról, hogy a „mit teszel” nem valami remek, gondoljuk el, milyen füttyülésben tört volna ki erre Molière közönsége (legalábbis a hangadó közönség); akkor még vígjátékban sem illett lediszónozniuk egymást a szereplőknek. A magyarban sem éppen stílusos az ilyesfajta „ráduplázás” (és ez nem az egyetlen).

Rónay György

ŐSZI HARMAT UTÁN...

Szemelvények két ismeretlen XVIII. századbeli énekeskönyvből. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Kocziány László. Bukarest, é. n. Állami irodalmi és művészeti kiadó.

Az utóbbi években megsaporodtak a régi magyar költészetet bemutató válogatások. Kocziány kiadványa különleges helyet foglal el ezek sorában: népszerűsítő célzata mellett fontos forráskiadvány is, mert mindössze két kéziratot énekeskönyv legjellemzőbb anyagát közli. Nem egy bizonyos korszak irodalmát, vagy egy költői műfaj történetét ismerteti tehát, hanem a két énekeskönyv összeírójának irodalmi műveltségét és ízlését mutatja be. Kár, hogy az előző nem figyelmeztet erre, mert a cím után szokványos antológiát várunk. Ennél azonban sok szempontból többet kapunk.

Az egyik énekeskönyvet Bathó Mihály 1722 táján, a másikat Czombó Mózes 1772, illetve 1801 körül írta össze. Bár egyikükről sem ismeretes egyetlen életrajzi adat sem, mégis nehézkes ákombákomokkal és primitív helyesírással leírt kötetek közvetve annyi mindenről tudósítanak, hogy vázlatosan mindkettőjük életrajza megrajzolható. Szegény származású unitárius diákok voltak, de számukra a tanulás nem jelentett társadalmi felemelkedést. Diák korukban is nagy nyomorban éltek (erről több panaszos deákének tanúskodik) s helyzetük tanulmányaik elvégzése után sem fordult kedvezőbbre. Éppúgy elcsalták vagy elhurcolták őket katonának, mint a jobbágyokat, sőt Czombó valószínűleg földműveléssel foglalkozott. Egy olyan réteg tipikus képviselői ők, melynek

fontos szerepe van a XVIII. század irodalmi életében és a néphez is igen közel állottak. Énekeskönyveik anyaga ezért nagy jelentőségű.

Az énekek két határozottan elkülönülő csoportra oszlanak. Egyik részük alkalmi verselmény: karácsonyi, újévi, húsvéti és pünkösdi köszöntők, névnapi és lakodalmi üdvözlőversek. Ezek valószínűleg a deákok saját szerzeményei. Művészi szempontból jelentéktelenek, verselésüket iskolás rutin jellemzi. Az unitárius iskolák „Poetica Classis”-ában szerzett verselési gyakorlatukat és mitológiai műveltségüket gyümölcsöztették ezekben a verselményekben, melyeket nem utolsó sorban anyagi helyzetük megjavítása céljából gyártottak. Többször történik ugyanis utalás az énekmondó üres erszényére. Az énekmondást tehát hivatásosan üzték s kéziratot köteteket gyakorlati céllal írták össze: a nem alkalmi énekek is nyilván előadásra kerültek és a közönség által kedvelt, népszerű darabok voltak.

A deákok e rétegének tehát kevés szerepük van a magyar költészet fejlesztésében, annál több az irodalmi hagyomány megőrzésében és továbbadásában. Első olvasásra szembeötlő a nem alkalmi énekek anyag erősen konzervatív jellege. Különösen az 1801-ben összeírt Czombó-énekeskönyvben feltűnő, hogy az énekek túlnyomó többsége a XVII. században és a XVIII. század első felében

keletkezett. Régen kihalt műfajok (mint a bibliai história) élnek tovább és még a XVIII. században keletkezett katonanékek is az előző század kuruc bujdosóénekeinek hangját folytatják. A XVIII. század műköltészetének a névtelen kéziratos énekköltészetbe is beáramló újdonságai: az Amade nevéhez fűződő játékos, bonyolult strofaszerkezet, vagy a századvég érzelmes hangja alig hagyott nyomot Bathó és Czombó énekeskönyvében. Másrészt alig van énekeskönyv, melyet annyi szál fűzne a népköltészethez, mint e kettőt. A régi magyar irodalom számos alkotása a XVIII. század folyamán folklorizálódott a népi származású deákok közvetítésével s mivel ezek már akkor régies énekanyagot közvetítettek, érthető, hogy éppen Erdélyben került elő szövegben és dallamban a legarchaikusabb népköltési anyag.

A XVIII. század kéziratos énekköltésze még jórészt feltáratlan. Az előző század énekkéziratainak nagyjából egységes jellege ekkor kezd differenciálódni: az egyes vidékek és társadalmi rétegek irodalmi műveltsége és ízlése egyre eltérőbb jelleget mutat. Ez a sokszínű, egyre bonyolódó irodalmi élet csak úgy ismerhető meg, ha minél több kéziratot énekeskönyv jelenik meg modern kiadásban. Kocziány László kiadványa az egyik legérdekesebb rétegek, az erdélyi unitárius deákoknak költői műveltségéről tudósít. A kötet előszavának a deákokkal foglalkozó része a legsikerültebb. Az erdélyi kutatóktól — elsősorban Kocziány Lászlótól — várható, hogy alaposabban feltárják ennek a rétegek az irodalmi életben betöltött szerepét. Ez a munka csak Erdélyben végezhető el, ott van a legtöbb ilyen típusú énekeskönyv és a levéltárakban minden bizonnyal az énekeskönyvek összeíróiról is meg lehet közelebbit tudni.

Kevésbé sikerült a Bevezetésnek a versek szerzőségével, a szövegek rekonstruálásával és az énekeskönyvek egymáshoz való viszonyával foglalkozó része. Itt a régebbi kutatók téves szemléletből fakadó módszere kísért. A kéziratot énekköltészet kialakulásában számtalan egyének volt aktív vagy passzív része, akár úgy, mint névtelen, epigon szerzőnek, akár úgy, mint a szöveget kisebb-nagyobb változtatásokkal továbbhagyományozónak. A kutatók ezt a közösségi jelleget figyelmen kívül hagyták és az énekeskönyvek szövegeit ismert nevű műköltők szerzeményeiként tárgyalták. Így a Teleki-énekeskönyv versei sokáig mint Barakonyi Ferenc életműve éltek az irodalomtörténeti köztudatban, Balassi verseinek száma pedig csaknem megkétszereződött. Ilyen szemlélet alapján próbál Kocziány egy feltehetőleg a XVIII. század első feléből

származó éneket, melynek versfőiben a Bornemisza név olvasható, valamelyik ismert Bornemisza nevű költőhöz kötni, s végül Bornemisza Péter XVI. századi prédikátor szerzeményének tartja. Pedig elképzelhető, hogy több ilyen nevű ember foglalkozott énekszerzéssel és szükségtelen egész sor igen bizonytalan alapon álló feltevést megkockáztatni annak érdekében, hogy a szöveget a XVI. századból eredeztethessük.

A szemléletmód másik hibája, hogy egyes kérdéseket olyan módon tárgyal, mintha abból állna a kor irodalma, amit ma ismerünk. Nem számol tehát az elveszett énekek és énekeskönyvek tömegével. Pedig éppen a Bathó- és Czombó-énekeskönyveknek a közelmúltban történt felbukása — és még számos egyéb tény bizonyítja, hogy a kutató egy hatalmas, szerteágazó folyamatnak csak sajnos szórványosan megmaradt ritka emlékeiből próbálhatja rekonstruálni a kéziratot énekköltészet történetét. Ha ezt tudjuk, akkor eleve valószínűtlennek hatnak az olyan megállapítások, hogy „Bathó ék. e elsősorban a XVII. század végi Vásárhelyi-daloknyvból és a Mátrai-kódexből merít”, meg hogy „a XVIII. sz. erdélyi énekeskönyvei közül számos a Bathó-ék. hatását tükrözi.” Bathó valószínűleg sohasem látta az említett énekeskönyveket. Már Szabó T. Attila, az énekeskönyvek legjobb ismerője megállapította, hogy nincs két olyan énekeskönyv, melyeknél a közvetlen egymásból eredés bebizonyítható lenne. Azóta ugyan előkerült két énekeskönyv, melyeket egymásból másoltak: az Erdélyi Múzeum Kismarjai énekeskönyve és a torockói múzeum Bartók-énekeskönyve, de ez a kivétel csak erősíti a fenti szabályt. Az énekek sorrendje e két énekeskönyvben ugyanis teljesen azonos, bizonyítékul annak, hogy ha néha valaki mégis lemásolt egy énekeskönyvet, akkor úgy másolta le, ahogyan előtte állt. Bár még nem tudjuk minden részletében, hogy állt össze egy-egy énekeskönyv anyaga, mégis valószínű, hogy az emlékezetből való leírásnak nagyobb volt a szerepe, mint a másolásnak. Ez hosszabb szövegeknél is elképzelhető. Kodály Zoltán említi, hogy gyűjtőútjai során gyakran találkozott különlegesen nagy emlékezőtehetségekkel; olvasni nem tudó öregemberek pl. Kádár históriájából hosszú részeket tudtak. (A magyar népzene. Bp. 1952. 50.) Régen ez még általánosabb lehetett. •

Ilyen körülmények között a szövegkritika csak nagy óvatossággal végezhető el, hiszen a legtöbb esetben nincs konkrét bizonyítékunk arra nézve, hogy melyik változat áll közelebb az eredetihez. Feltevéseket megkockáztatni csak a teljes fennmaradt anyag

ismeretében lehet, de még így is előfordulhat, hogy egy újonnan előkerülő változat megdönti a kutató véleményét. Kocziány pl. igen bonyolult szövegkritikai eljárással az egyik ének versfőiből a „bánatos Betsei I.” szöveget véli kiolvasni, holott ismeretes az éneknek egy olyan változata, melyből kiderül, hogy a szerző Baróti János. (Magyar Könyvszemle 1955: 221.) Kár, hogy a Historia Machabeorum öt másik változata közül, melyek mind Erdélyben vannak, egy sem került kezébe. (Mégvan az ének többek között a „Vegyes kolligátum”-ban, sőt a Kocziány által is ismert — mert idézett — Biró Mózes-féle énekfüzetben is.) Egyrészt kiegészíthető lett volna ennek az igen érdekes, nyomtatásban még meg nem jelent bibliai históriának a szövege, másrészt kiderült volna, hogy az éneket 1618-ban, a Szamos vize mellett szerezték, nem pedig II. Rákóczi György idejében.

Kevésbé lett volna zavaró, ha ezek a filológiaiilag kellően meg nem alapozott állítások nem a Bevezetésben lennének; különösen egy ilyen kiadványban, mely a szélesebb, nem szakember olvasóközönség

érdeklődésére is számíthat. A kötet ettől eltekintve mintaszerűen tesz eleget a népszerűsítés és a tudományos kutatás kettős követelményének. A két énekeskönyv anyagából csak olyan jelentéktelen szövegeket hagy el, melyeket a tudományos kutatás is könnyen nélkülöz (pl. nyomtatásban többször megjelent egyházi énekeket), bátran válogat azonban az olyan szövegekből, melyek művészileg talán gyengébbek, de valamilyen szempontból jellemzőek. Különösen örvendetes, hogy a deákok alkalmi verselményeiből sokat és sokfélélt közül, ilyesféle anyag modern kiadásban még alig jelent meg. Jó érzékkel javítja a romlott, vagy hiányos szövegrészeket is. Eljárása mindig ellenőrizhető, mert a lap alján betű szerint közli az eredetit. Alapos és pontos a két énekeskönyvről adott bibliográfiai leírás is. Kívánatos lenne, hogy a „Haladó hagyományaink” című hasznos sorozat szerkesztői, melynek 22. köteteként jelent meg az ismertetett kiadvány, más erdélyi énekes könyvek kiadását is programjukba iktassanak.

Stoll Béla

THOMAS MANN: VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK

(Magvető, 1956)

Vannak, akik vitatkoznak vele, vannak, akik fenntartás nélkül csodálják. Mindkét tábor haszonnal olvassa hatalmas szépírói életműve mellett nem kevésbé hatalmas értekező prózáját, melyből meglehetősen csekély, de karakterisztikus válogatást nyújt ez a kötet. Mindenképpen érdekesítő, sőt izgalmas olvasmány. Ismerőri számára ugyanaz a félreismerhetetlenül meghitt, de méltóságteljes hang csendül fel itt is, mint regényeiben, novelláiban. Akik vitatkoznak vele, itt sem csalódnak: gyengeségei — vélt vagy valódi hibák — az esszéket is ugyanazon törvények szerint formálják és maga Thomas Mann siet az ellene hadakozók segítségére, amikor egészen nyíltan éppen itt nyújtja alkotómódszerének, látásmódjának „ideológiáját”. Szinte páratlan, ahogy regényeiben bevált módszereit értekezéseiben is alkalmazza. A tudatosan felépített motívumszöveg, mellyel — ahogy maga írta Wagner-ről — szinte bekekalapálja az olvasóba legfontosabbnak tartott mondanivalóit; vagy előadásmódjának közvetett és burkolt célozgatása, sokértelműsége, ez a szinte polifon hangszerelés; és maga a stílus, mint ábrázoló erő — hiszen esszéiben is gyakran a pusztá stílus *jellemez*.

Érdekes lenne egyszer feldolgozni, hogy mi és ki érdekli a világból, hiszen maga a tárgy-

választás egyben vallomás. Akkor válik igazán érdekesítővé egy regényíró esszévilága, amikor éppen ezt a vallomás-jelleget kutatjuk s tanulmányaiban teljes életműve és önmaga megértésének kulcsát látjuk. A művet éltető törvényszerűségek, belső indítékok, történelmi-társadalmi hatások, megtermékenyítő élmények és vonzalmak szinte teljes matematikáját éppen itt találjuk meg. E tanulmányokban értelmi és érzelmi organizmusának oly gazdag térképét nyújtja az olvasónak, hogy semmi különösebb megerőltetésünkbe nem kerül a felfedezés: egy Goethérről szóló tanulmányban mi az, ami nem is elsősorban Goethére vonatkozik, hanem a szelleme előtt tisztelgő Thomas Mannra. Ez pedig szinte regényszerűen érdekes folyamat: miként keríti be az író a világ néki szánt részét, miként sugározza be egyéni látásával azokat a tényeket, irodalomtörténeti alakokat, melyeket közelállónak érez, mégpedig hitelt érdemlő módon, anélkül, hogy egyénisége erőszakot követne el a valóságon. Ez a világirodalom folytonosságának legorganikusabb, természetes biztosítéka, így kapcsolódik, egymást gazdagítva, múlt és jelen.

Ha áttekintünk életművén, taláunk néhány olyan központi problémát, melyek egész életében kísértették, mindig érdeklődésének